

Orvosi dehumanizáció Sylvia Plath két versében

A dehumanizáció olyan folyamatként definiálható, mely során a „másnak” bélyegzett egyének emberi mivoltát tagadják, és ennek a tagadásnak a révén indokoltnak tartják, hogy ezeknek a személyeknek ártsanak.¹ Sylvia Plath verseiben nagy hangsúlyt kapnak a fogyasztói társadalomban megtapasztalható egyéniségvesztés, elembertelenedés, az emberek tárgyakká válásának motívumai. Míg a *Tulipánok* című versben Plath a dehumanizációt elszenvedő páciens szempontjából ábrázolja a kórház elidegenítő közegének hatását, a páciens-beszélő a vers nagy részében önként „kollaborál” a dehumanizáció diskurzusának fenntartásában, mivel cserébe az áldozatszerep bizonyos előnyeiben részesül, úgymint a felelősségek és feladatok alól való kibúvás és ezáltal a saját egyéniség megőrzésének etikai kötelezettsége alóli mentesülés. A *sebész hajnali 2 órakor* című vers a műtétet végző sebész, vagyis az orvosi hatalom képviselőjének szempontjából láttatja a páciens tárgyiasításának, az orvosi dehumanizáció megvalósulásának folyamatát. Mindkét vers az orvosi dehumanizáció tárgyiasító diskurzusát viszi színre, amely a páciens emberi mivoltát tagadja meg.

A *sebész hajnali 2 órakor*² című vers a műtétet végző sebész monológja. A vers nyitó képében a kórházi higiénia az étletelenség és mesterséges dermedtség légkörét teremti meg. A műtő helyisége ravatalozónak tűnik, mely egyúttal, a sebész nézőpontjából, transzcendens jelleget ölt: „mennyeien higiénikus.” A vers műtétet végző sebész-beszélője ennek ellenére nem veszi teljes mértékben tudomásul az emberi lélek létezését, mivel a lélekről való megfélemlítés teszi számára lehetővé a test leválasztását és tárgyként való kezelését. A lélek talán ideiglenes, de teljes eltávolítását az altatás valósítja meg: az orvos távolodó hajó fényeként látja a távozó lelket. Az így elhagyott test teljesen kiszolgáltatottá, emberi méltóság és mindenfajta akarat nélküli, tehetetlen tömeggé válik. Az operált test idegenségét a „kínai” jelző hangsúlyozza, amikor a sebész egy arc nélküli, fehér masszaként írja le a beteget, melybe lyukat vájtak.

A műtéti beavatkozást az emberi testen a sebész kolonizációs folyamatként látja:³ a belső szerveket vadonként írja le, melyet meg kell hódítani, civilizálni és a „normalizálás” folyamatának alávetni. A dzsungel-metaforával összhangban a

¹ Megan-Jane JOHNSTONE, *Bioethics: A Nursing Perspective* (Chatswood: Elsevier, 2016), 131.

² Sylvia PLATH, „The Surgeon at 2 a.m.”, in Sylvia PLATH, *The Collected Poems*, ed. Ted HUGHES, 170–171 (New York: Harper & Row, 1981). A versből idézett részletek saját fordítások.

³ Tracy BRAIN, *The Other Sylvia Plath* (London: Pearson Education Ltd, 2001), 123.

tüdő egy fa, a belek és egyéb belső szervek orchideák, gyökerek és pöttyös, tekerő kígyók. Mint egy őserdőben járó felfedezőnek, a sebésznek az útjában álló „növényzetet” kaszabolva kell előre haladnia. Bár a természet bonyolult alkotása lenyűgözi a sebészt, egyszersmind veszélyt és fenyegetést is lát benne az emberi életre: mintha a vészjóslónak vagy éppen szenvedőnek látszó szervek, mint a „kígyózó” belek vagy az erőlködve pulzáló szív „vörös harangvirága” az ő beavatkozását igényelné ahhoz, hogy a vadon flórája és faunája életben maradjon. A vadon civilizálásának e metaforája jól tükrözi az orvosi ideológia egyik lényeges elemét, mely szerint emberi beavatkozás szükséges a természetes folyamatokba, mivel rendszabályozás nélkül a természet elpusztítja saját alkotásait.

Ebben a rendszabályozásban volt nagy szerepe a „normális test” ideáljának, illetve a szintén a 18. században szakszerűvé váló és egységesedő orvostudománynak. A „normális test” egyszerre standardként és követelményként felmutatott gondolata és a rá épülő orvosi diskurzus morális szempontból közelítette meg az egészség fogalmát, és annak piacgazdasági fontosságát tartotta szem előtt. Vagyis célja olyan munkaképes egyének számának gyarapítása volt, akik megfelelnek az iparosodó és polgárosodó életvitelnek.⁴ Ezért vált fontossá, írja Foucault, hogy az egészséges embert tanulmányozza az orvostudomány, és ezáltal egy normatív modellt állíthasson fel, melynek révén megszabhatja az élet mind testi, mind erkölcsi aspektusait szabályozó irányelveket.⁵

Mivel csupán a „normális test” alkalmas fizikai vagy fiziológiai értelemben a polgári társadalomban való részvételre, a munkaképességére vagyis funkcionalitására nem leegyszerűsíthető test értékét veszti. A modern társadalomban az egyén elsősorban tulajdonos, ahogy ezt Locke elmélete elmagyarázza, és legelső tulajdona saját teste. Később teste használatával szerez újabb tulajdont. Az egyén később testének cselekedeteivel válik egyenlővé: a „normális test” pedig birtoktárgyakat termel munkája során.⁶ Tehát, állapítja meg Youngquist, a modern egyén teste alapvetően prosztetikus, vagyis a megszerzett birtoktárgyak révén növeli saját társadalmi erejét és jelentőségét.⁷ Abból következően, hogy a test tulajdon, egyben árucikk is, mivel munkája más árucikkekre, illetve pénzre cserélhető. A munkabérre nem váltható test ugyanakkor nem vehet részt a társadalomban, és így egyénné sem válhat.⁸ Ezért olyan fontos az orvosi szakma szerepe abban, hogy az egyének munkaképességét helyreállítsa azáltal, hogy „normalizálja” a testeket.

⁴ Paul YOUNGQUIST, *Monstrosities: Bodies and British Romanticism* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2003), xxv.

⁵ Michel FOUCAULT, *The Birth of the Clinic: An Archeology of Medical Perception*, trans. A. M. Sheridan SMITH (New York: Vintage Books, 1973), 34.

⁶ Idézi YOUNGQUIST, *Monstrosities...*, 20–21.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

Míg a normalizálás szükségessége a belső szervek különös formái és kuszán tenyésző, őserdőre emlékeztető jellege miatt merül fel, a test szerveit ellátó véráramban egy rendezett hálózatot és a mai civilizáció előképét látja a sebész, amikor az érhálózatot és a benne lüktető vért római vízvezetékrendszerhez, forrásokhoz, fürdőkhöz hasonlítja. Amikor csodálatát fejezi ki a római civilizáció iránt, egyben a birodalomépítés politikai ideológiája iránti lelkesedését is elárulja. Ezúttal az emberi testet a város kicsinyített másaként szemléli az orvos, melyben a szabályozás és a köztisztaság ideológiája érvényesül, mintha a természet utánozná a római civilizáció vívmányait. Tehát, míg az orvosi dehumanizáció egyrészt meghódítandó dzsungelnek tekinti a páciens testét, másrészt, ezzel látszólag elmentésen, valójában azt kiegészítő módon, a szabályozottság és a rendezett város prototípusának is látja. Ezzel megerősíti a feltevést, miszerint a természetes szervezethez valóban lehetséges mesterséges szerkesztettséget létrehozni, hiszen a „normalizáló” hatású civilizáció kezdeményei már eleve megtalálhatók a testben. Brain szerint a sebész ezért vált a vér kiszökellésének pillanatában a dzsungelmetaforáról a vízvezeték- majd szobor-hasonlatra, mert képtelen a test „rendetlenségét” kontrollálni – a római építmények sokkal kezelhetőbbek, mint az őserdő sűrű és kaotikus élővilága.⁹ Ugyanakkor a versszakot záró két sor nemcsak azt hangsúlyozza, hogy „a test egy római dolog”, hanem azt is, hogy ez a római kultúra már halott. Ezzel a test tárgyyszerűsége, passzív, alakítható mivolta kerül ismét előtérbe.

A műtét után a test befejezett műalkotásként, egy, az antik kultúrát idéző szoborként jelenik meg, melyeket a betegszállítók a helyére tolnak. A test mint műalkotás tökéletesítése ugyanakkor, látszólag paradox módon, a test csonkítását, egyes részek eltávolítását is jelenti. A műtét végeztével a sebész elégedetten szemléli a testrészt vagy szövetet, amit éppen eltávolított: a felszeletelt szöveteket „patologikus szaláminak” nevezi, majd szentek ereklyéihez hasonlítja a kioperált részeket. Az utóbbi hasonlat utal a műtéti beavatkozás és eltávolítás áldozati jellegére. A selejtes, romlandó részek helyett, jegyzi meg az orvos önelégülten, „a páciensnek holnap már egy tiszta, műanyag végtagja lesz”.

A protézis a versben a normalizált test szimbólumának tekinthető. A modern társadalomban – különösen a 19. század eleji Angliában, a napóleoni háborúk során – a háborús sérülések nemzetépítő funkcióval bírtak. A torzulást rehabilitációval és művégtaggal kompenzálták, és ez a folyamat Nagy-Britanniában a nemzet politikai testének újraalkotásának és megerősítésének célját szolgálta.¹⁰ A harci sebesülés – a test szinte rituális csonkítása – a nemzethez tartozás és a politikai lényként való létezés szemmel látható bizonyítéka volt.¹¹ Míg a korai 19. századi brit társadalomban a fizikai változtatás szükségességét a testen a háborús „áldozat” révén valószínűsítették meg, addig Amerikában a művégtag a 19. század második

⁹ BRAIN, *The Other Sylvia Plath*, 123–124.

¹⁰ YOUNGQUIST, *Monstrosities...*, 177.

¹¹ Uo., 181.

felében elsősorban az iparosodott kapitalizmus értékeit jelképezte: a precizitás, egységesség, gépi termelés és a munka átalakító erejének erényeit.¹² A művégtag így a szükséges veszteséget, a társadalomba való betagozódás árát teszi szemmel láthatóvá a fogyasztói társadalomban is: a protézist viselő ember engedelmesen beilleszkedett a társadalmi rendbe.

A műanyagból készült végtag „tisztasága” határozott ellentétet alkot a kioperált szövetek és testrészek tisztátlanságával. A testből eltávolított vagy kivetett részek abjekciója a versben szorososan összekapcsolódik a múlttal: a testrészeket „fridzsider-koporsóba teszik”, majd „ecetben úsznak / Akár a szentek ereklyéi”. A testből kivetett, abjekt testrész az abnormalisnak minősített személyiségvonalak kiküszöbölését is jelképezi.

A betegnek a hibás testrész eltávolítása után „új lélek” adatik. Az orvosi „életadás” mesterségességét az új lélek születését jelző betegágy feletti kék éjjeli fény és a páciens érzéstelenítő ópium alapú fájdalomcsillapítók „angyalai” jelzik. Az orvos-beszélő által használt vallásos képek egyszersmind a vallásos érzés tagadására szolgálnak, mivel a feltámadás képeit a kórház dolgozóinak tevékenységével köti össze: a páciens az orvoslásnak köszönheti új életét és lelkét is. A vers befejező soraiban az orvos élet és halál uraként sétál végig a még „feltámadásra” váró betegek szarkofágyszerű betegágyai között. Jelenléte nemcsak reményt, hanem fenyegetést is jelent, amelyre a műtőben zajló vérontást megidézõ, vérpiros éjszakai őr lámpák fénye emlékeztet. Páciensei előtti korlátlan tekintélye („Gyógyszertől fátyolos, szürke arcok, mint virágok, követnek”) tehát jelentős részben az orvosi gyakorlattal rejtetten velejáró, betegekkel szembeni erőszaknak, az őket eltompító gyógyszereknek és a kórházban megtapasztalt kiszolgáltatottságuknak köszönhető.

Míg *A sebész hajnali 2 órákor* című vers az elkövető szempontjából ábrázolja az orvosi dehumanizációt, addig a *Tulipánok* című vers beszélője kórházban fekvő páciens, a műtét utáni lábadozás napjait tölti a kórteremben. A kinti világ téli fehérségét tükrözi vissza a kórterem higiénikus tisztasága. A kórterem fehérségét a beszélő saját „ártatlanságával” társítja gondolatban: elhatárolja magát a tulipánoktól, amik őt élénk pirosságukkal robbanásokra emlékeztetik. A tulipánok vélt erőszakosságával ellentétben a női páciens saját engedelmisségét hangsúlyozza: „Nevem, ruhám leadtam a nővéreknek, / Történetem az altatónak, testem a sebésznek.”¹³ Az önkéntes alávetettségnek ezek a jelei egyrészt megfelelnek a kórház intézményében a betegtől elvárt viselkedésformának, másrészt az önálló személyiség feladását is jelképezik. Ez az önfeladás a páciens részéről fontos eleme az orvosi diskurzusnak, hiszen az orvosok és nővérek a páciens „tárgyasításával” képesek hatékonyan, az érzelmek kizárásával ellátni feladataikat a beteg kö-

¹² Uo., 184.

¹³ Sylvia PLATH, „Tulipánok”, in Sylvia PLATH, *Zúzódás: Válogatott versek*, vál., szerk. és utószó GÉHER István, ford. TANDORI Dezső, 15–17 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1978), 15.

rül.¹⁴ A „vallomás” kényszerének, vagyis a kórtörténet a beteg által való elmondásának és az orvos számára a fizikai vizsgálat engedélyezésének¹⁵ kulcsszerepe van abban, hogy a páciens személyes vonásai adattá váljanak, és ezzel elidegenítse őt saját önazonosság-tudatától. Foucault a 18. században a társadalmat szabályozó mechanizmusok és technikák elterjedésével kapcsolatban számol be arról, hogy a szabályozás, megfigyelés és ellenőrzés jelentősége az orvostudományban is nagymértékben megnőtt ebben az időszakban – erre példa a páciens meghallgatása is, melynek révén az orvos az objektív megfigyelő szerepét tudja felvenni.¹⁶

A beteg test elveszti hasznos, tevékeny és termelékeny funkcióit. Tétlenségre és pusztá szemlélődésre kárhozottatott helyzetét a beszélő a tanulóéhoz hasonlítja: az angolban a „pupil” szó tökéletesen egyesíti a megfigyelő és az alárendelt tanuló szerepét, melyekkel a beszélő azonosul. Ellentétben a beteg mozdulatlanságával, az ápolónőket az állandó tevékenykedés jellemzi, melynek ellenére is teljesen személytelenek maradnak: „Fehér bőbitás sirályok a parton, / Sürgő-forgó kezek, egyik olyan, mint a másik.”¹⁷ Egy következő kép az ápolónőket patakvízként ábrázolja, amint keresztülcsordogálnak a beszélő kavicsokhoz hasonlított testén, és ezzel arra a láthatatlan intézményi fegyelmi rendszerre is utal, amelyben a kórház személyzete is saját akaratát zárójelbe téve, az intézmény követelményeinek megfelelően végzi feladatát. A személyiségét feladó páciens tehát szintén személyteleníti a kórház dolgozóit, mely egyértelműen jelzi önkéntes részvételét a dehumanizáció folyamatában. A kórház személytelensége nemcsak az ott dolgozó emberek hatására hagy nyomot a beteg lelkiületén, hanem élettelen ágensek révén is, ilyen a lábadozó páciensnek beadott fájdalomcsillapító és altató hatású injekció. Az élettelen ágensek – mint amilyen az orvosi diskurzusban a gyógyszer vagy a protézis – fogalma Latour cselekvőhálózat-elméletében is azért hangsúlyos, mivel ezek segítik a társadalmi kapcsolatok formálását és hozzájárulnak az intézményen belüli diskurzus jelentésalkotásához.¹⁸

A páciens figyelme ezután az éjjeliszekrényére irányul. Az otthonról hozott tárgyak azonban nem megnyugvással töltik el, hanem még élesebben érzetik vele a gyógyuló műtéti seb fájdalmát. A férj és a gyermek mosolya a fotón kis kampóként akaszodik a beszélő bőrébe: ez a metafora juttatja kifejezésre azt a lelkiállapotot, amelyben a családi kötelekeket fájdalmas béklyónak éli meg, míg a betegség állapotát a kötelezettségek alóli kibúvónak, biztos menedéknek érzi. Ezt az érzelmi eltávolodást nagyban segíti a kórház személytelen légköre.

A szeretteitől és az önmagától való elidegenedés fontos része az emlékektől való szabadulás, amelyet a beszélő a víz alá merülés megtisztító aktusához hasonlít.

¹⁴ Deborah LUPTON, *Medicine as Culture: Illness, Disease and the Body* (Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington: SAGE Publications Ltd, 2012), 121.

¹⁵ Uo., 24.

¹⁶ FOUCAULT, *The Birth of the Clinic...*, 107.

¹⁷ PLATH, „Tulipánok”, 15.

¹⁸ LUPTON, *Medicine as Culture...*, 16.

Az emlékek eloldása a bűnösség érzése alól való feloldozással válik egyenlővé: ezért azonosul a beszélő az apáca vallásos alakjával. Ugyanakkor ez a kibúvó a felelősség alól egyben az érzelmi életről és az egyediségről való lemondást is jelenti: a békesség ára a jelentéktelen „névcédula” és „néhány csecsebecse”¹⁹ feladása. Ezek, noha a beszélő lekicsinyelő módon utal rájuk, valójában a személyiségét és eddigi életét jelképezik. Tehát az orvosi dehumanizáció a páciens szemszögéből korántsem külsődleges erőszakként jelenik meg, hanem a beteg beleegyezésével, mintegy „üzleti” tranzakció formájában történik, melyben a páciens önként mond le saját egyediségéről, hogy cserébe egy felelőtlen, küzdelem nélküli és teljes nyugalmat biztosító lelkiállapotba kerüljön.

A kórház intézményesített személytelenségével és a páciens által óhajtott nyugalommal éles ellentétet képez az éjjeliszekrényére állított vörös tulipáncsokor vibráló színe. Az ajándékpapírba csomagolt csokrot a beszélő bepólyált újszülött-höz hasonlítja: ezáltal a tulipánok, noha felbolygatják a páciens egykedvű lelkiállapotát, az új élet lehetőségének szimbólumává válnak. A virágok vörössége saját műtéti sebére emlékezteti a perszónát, aki tudatára ébred testi fájdalmának és így saját testi létezésének is: „Pirosuk sebemhez szól, megfelel neki.”²⁰ Míg a beszélő eddig észrevétlenül lebegett félig öntudatát veszített állapotban, a felé forduló tulipánfejek mintegy megfigyelőkként irányítják rá „tekintetüket”, és egyben a beszélő mögötti ablakra, a külső fényforrásra is felhívják figyelmét. Így a páciens a nap és a tulipánok „szemének” kereszttüzéiben kénytelen egy külső megfigyelő szemével látni magát. A beszélő most egy papírból kivágott figura „nevetséges” árnyképének tűnik. Rádöbben szánalmas helyzetére, miszerint azáltal, hogy önmagát kiszolgáltatva az orvosi dehumanizáció intézményének, nem megtisztultta, hanem üressé, jelentéktelenné, arctalanná vált.

A döntő felismerés után a tulipánok egyre erőteljesebben formálják a beszélő tudatát: az öntudat visszanyerése együtt jár a szellemi tevékenység felélénkülésével. A tulipánok magukra vonják és összpontosítják a beszélő figyelmét, aki megpróbál tudatosan ellenállni a piros virágok mozgalmasságát közvetítő jelenlétének. Mivel a tulipánok veszélyt jelentenek a páciens mesterségesen – részben gyógyszerekkel – fenntartott nyugalma, a beszélő kénytelen aktívan szembe szegülni velük, és ez szándéka ellenére is az öntudat ébredéséhez, a tetszhalott állapot megszűnéséhez vezet. Ebben a pillanatban újra képes érzékelni saját szívdobbanásának ritmusát, és a szív „felébredése” a melegség érzetével tölti el: „S felfigyelek szívemre: nyitja-csukja / Vörös virágkelyhét, merő szeretetből irántam. / A víz, melyet ízlelek, meleg és sós, mint a tenger, / S ahonnét jön, messze, mint az egészség.”²¹ Perloff különös metamorfózisnak nevezi a folyamatot, mely során a beszélő azonosul a gyűlölt tulipánokkal és a szirmok emberi szívvé vál-

¹⁹ Saját fordítás: G. E.

²⁰ PLATH, „Tulipánok”, 16.

²¹ Uo., 17.

nak.²² Végző soron a szeretet érzésének képességét nyeri vissza a beszélő a vörös tulipánok felkavaró jelenlétének köszönhetően. A szeretet – és első lépésként az önmaga iránt érzett szeretet – kulcsfontosságú tényezőként jelenik meg a vers végén, amely lehetővé teszi, hogy a beszélő kiszabaduljon az orvosi dehumanizáció eltompító és elidegenítő hatalma alól.

Az öntudatlan vagy gyógyszerektől kábult beteg mindkét elemzett versben az orvosi hatalomnak való teljes alávetettséget és személyiségének ideiglenes elvesztését éli meg. Míg a

A sebész hajnali 2 órákor című versben az orvosi dehumanizáció a végletekig tárgyiasítja a műtött páciens, egyedi vonásait patologizálja, majd abjektnek bélyegzi és megsemmisíti, addig a *Tulipánok* lassan öntudatra eszmélő beszélőjének bizonyos mértékben sikerül visszanyerni önazonosságát, érzelmi életét és egyediségének tudatát.

²² Marjorie PERLOFF, „Angst and Animism in the Poetry of Sylvia Plath”, in *Critical Essays on Sylvia Plath*, ed. Linda W. WAGNER, 109–124 (Boston: G. K. Hall & Company, 1984), 119.